

(20) H. Stiemens Sr./H. Stiemens Jr. Genemuiden, 6 Maart 1882.

"Wachten op tijding uit Pretoria omtrent geldelijke zaken. Verleden week bericht dat het geld niet meer in Transvaal maar wel in Londen werd uitbetaald, nu veel formaliteiten. Morgen moet ik mij naar Groningen²⁶⁾ begeven bij den Engelschen Consul aldaar om mijn identiteit te bewijzen, waarna de documenten naar Engeland worden opgezonden. Wij zijn reeds klaar voor de reis en de meeste goederen zijn reeds gepakt en zoo spoedig mogelijk na ontvangst van bericht uit Engeland zullen wij gaarne van Uwe invitatie gebruik maken om U te bezoeken. doch niet langer dan 2 dagen om dan afscheid te nemen. Uit de Transvaalkrijgen wij voortdurend gunstige berichten zowel van onze kinderen als v (an) d. (e) tegenw (oordige) regering, die reeds hard verlangen dat wij komen. Het schijnt dat dat land eene schoone toekomst te gemoet gaat en men is in Nederland reeds druk bezig een stoomvaartmaatschappij of -verbinding daar te stellen ten einde het emigreeren gemakkelijk te maken."²⁷⁾

Underskrif in potloodskrif: "Van een afscheidbezoek aan ons is niets gekomen, helaas! Waarom niet?" (Handskrif H. Stiemens Jr.)

(21) H. Stiemens Sr./H. Stiemens Jr. Genemuiden, 23 Maart 1882.

Bedank vir die gelukwense in verband met sy verjaarsdag.

"Zaak v (an) h (et) geld is in orde, maar tot overmaat van ramp moet ik dit persoonlik in Londen ontvangen en daar het mijn kas niet toelaat om vooraf reisjes te maken zijn wij tot onze bittere teleurstelling genoodsaakt de reis na (ar) Aalten te laten varen.

Morgen, Vrijdag, vertrekken wij met de boot n (aar) Rotterdam, daar w (aar) sch (ijn)lik eene dag en dan n (aar) Londen. Van daar zullen wij schrijven met welke boot en het belofde present zenden."

Twee redes het Stiemens laat besluit om in 1882 weer met sy gesin na Transvaal terug te keer. Die ongereelde toesending van sy pensioengeld uit Pretoria het hom dikwels min of meer in geldnood laat verkeer. Later was hy verplig om sy pensioengeld in Londen te gaan haal en vermoedelik het hy aldaar 'n afkoopson in ontvangs geneem. Verder het die verblyf op Genemuiden hom nie bevredig nie; ongetwyfeld was hy dus bly toe (na skriftelike onderhandelings met die Driemanskap) aan hom 'n vaste pos in Transvaalse diens aangebied is.

(22) H. Stiemens Sr./H. Stiemens Jr. Rotterdam 1 April 1882.

Reeds 'n paar dae in Rotterdam, verwag Maandag na Londen te vertrek. Bespreek op die 'Drummond Castle' wat waarskynlik op 11 April van Londen afvaar. Stuur geskenk "voor de vele liefde en vriendschap". Druk sy spyt uit oor die feit dat hulle mekaar nog nie weer 'n slag kan omhels nie. "Adieu, Gods zegen zij U steeds nabij..."

(10) Die terugreis na Suid-Afrika. Pokkies (1882).

Stiemens het die volgende besonderhede oor die terugreis na

Suid-Afrika verstrek in 'n brief wat hy op 17.5.1882 op Saldanha-baai geskryf het:

"Van Rotterdam n (aar) Londen met de stoomboot 'Holland'. Te Londen 3 dagen vertoefd, de drukte en pracht aldaar zijn onbeschrijflijk. Den 12 April vertrokken wij van Londen met ruim 300 medepassagiers, waaronder ook bekenden, de zwager en zusters v (an) v. Boeschoten. In Dartmouth 1 dag en nacht om proviand in te nemen. Hooge zee, groote zeeziekte vooral bij Ma en de meisjes. In Madeira veranderde het, daarna voorspoedig, algem. (eene) tevredenheid aan boord. Behandeling, eten en drinken voortreffelijk. Wij zouden een aangename reis hebben gehad, indien zich niet bij één der passagiers de pokken hadden voorgedaan, w(aar) sch(ijnlijk) had hij die reeds onder de leden in Londen.

4 Mei lieten wij het anker vallen vóór Kaapstad, quarantaine; den 7 Mei moesten wij de Kaap voor 21 dagen verlaten, om in de Saldanhabaai 60-70 mijlen van daar dien tijd af te wachten; een ijselijke geschiedenis voor ons; geduldig, maar groote verveling, tot wij den 28sten dezer weder n (aar) d (en) Kaap mogen terugkeeren. Twee dagen in de week is het ons vergund met een bootje n (aar) h (et) onbewoonde land te varen, alwaar men de zieke op een afstand heeft gebragt, en ware het niet, dat wij het naar omstandigheden tamelijk goed aan boord hadden, zoude het ondragelijk zijn. Den 1 Juni denken wij op een andere boot te kunnen overgaan, die ons naar Natal zal brengen om dan per ossenwagen verder te gaan."

Oor hierdie deel van die reis is van die hand van Dr. C.P.J. Penning in die "Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde"²⁸⁾ 'n uitvoeriger weergawe gepubliseer. Aan die genoemde weergawe, wat onder die opskrif "Een reis met hindernissen naar Transvaal in 1882" verskyn het, is die volgende gegewens ontleen. Onder die passasiers van die derde klas is, nadat die skip van Madeira na Kaapstad vertrek het, 'n geval van pokkies ontdek. Terwyl die skip in Saldanhabaai in kwarantyn gelê het, is die passasiers tweekeer per week na die strand oorgebring. "Gewapende macht zorgde er voor, dat zij het met gele vlaggetjes afgebakende terrein niet konden verlaten."

Gedurende die kwarantyn tydperk het een van die kinders van die egpaar Stiemens masels gekry. Die inwoners van Kaapstad het, omdat hulle besmetting gevrees het, alle passasiers en die skip vermy. Die pokkieslyer het onder toesig in die Saldanhabaagebied agtergebly, maar dit wil voorkom of hy later tog nog die siekte na Kaapstad oorgedra het. Naderhand is meer as 100 persone in Kaapstad aan pokkies oorlede, aldus H. Stiemens Sr.

Aan boord van die 'Dunkeld' het die reisigers van Kaapstad na Durban vertrek. Terwyl die skip naby Durban voor anker gelê het, het 'n Britse medikus verskyn om die vaartuig en die opvarendes te inspekteer. Tydens die inspeksie het 'n passasier te voorskyn gekom wat verklaar het dat hy siek voel. Die medikus het verklaar dat die sieke pokkies het, beveel om die kwarantynvlag te hys en verbied dat enigeen van die opvarendes die skip verlaat. Na twee dae is die opvarendes gelas om aan boord van die siekeboot te gaan.

Nadat die passasiers vier weke in kwarantyn deurgebring het, is hulle uit hul afsondering verlos.²⁹⁾

In Durban het 'n aantal briewe en telegramme vir Stiemens gelê. Die Transvaalse owerheid het, in 'n brief of 'n telegram, die begeerte uitgespreek dat Stiemens spoedig sou oorkom om sy pos te aanvaar.

Na 'n verblyf van 'n paar dae in Durban het Stiemens en sy gesinslede per trein na Pietermaritzburg vertrek. Die treinreis het vyf uur geduur. Daarna het Stiemens tien dae gesukkel om te probeer om reëlins vir die verdere vervoer van hom en die syne te tref. Drie waens is gehuur en teen betaling van f800³⁰⁾ sou "het gezelschap" tot Harrismith vervoer word. Hierdie reis het 10 dae geduur. Vervolgens is op Harrismith vier waens vir f900³¹⁾ gehuur en op 19 Augustus het Stiemens en die syne in Pretoria aangekom nadat hulle reeds op ses uur afstand van Pretoria deur 'n geselskap bestaande uit 'n deel van hul kinders, familieleden en vriende verwelkom is.

As gevolg van die vertraging wat Stiemens tydens sy reis ondervind het, het 'n "goeie vriend" sy kans waargeneem om Stiemens die pos te ontfutsel wat hom beloof was.³²⁾ Stiemens het kort daarna 'n ander pos begin beklee.

(11) Die laaste jare (1882-1894).

(23) Anna Stiemens/Hendrik Stiemens Jr. Pretoria, 26 November 1882.

Teenspoed met die reis, maar nou hier besonder goed. Die klimaat is verruklik en gesond. Die reënbuie is wel sterker as in Nederland, maar hulle duur maar kort. Daarna is dit heerlik om 'n wandeling te maak of te gaan perdry. Die volgende maand sal appelkose, perskes, vye e.d. vrugte in die tuin ryp wees. Met Kersfees kom die hele familie bymekaar en dan gaan hulle met drie ossewaens 'n paar dae in die veld deurbring en 'n piekniek hou.

(24) Verlowingskaart. Dirk Tom en Anna Stiemens. Pretoria, 1 Desember 1883.

(25) Anna Stiemens/H. Stiemens Jr. Pretoria, 4 Maart 1884.

Met almal gaan dit uitstekend. Pa sukkel af en toe 'n bietjie maar is tans weer gesond. D. Tom³³⁾ woon op Potchefstroom. "Men is hier verschrikkelijk bang voor de pokken. Zoolks gezegd wordt hebben de kaffers het hier een paar uur vandaan, maar ik geloof niet dat het pokken zijn, het moet een soort van vuile ziekte zijn, die zoo dikwijls onder de kaffers komt."

(26) H. Stiemens Sr./H. Stiemens Jr. Pretoria, 10 Julie 1887.

Skryf oor die dood van Willem van der Dussen, die broer van sy eerste vrou. Was hy 'n vriend gewees dan sou Stiemens nie na Suid-Afrika gegaan het nie. Is bly in verband met nuus aangaande Johan, Christiaan, en Co³⁴⁾ en versoek hulle te laat weet dat Edwin van Nispen³⁵⁾ en Gerard Rissik tans in Transvaal is. Die eersgenoemde is as klerk teen £150:0:0 per jaar aangestel, die tweede het die vorige week hier aangekom.

Die geskiedenis van ds. Gangel het ons in die koerante nagegaan.³⁶⁾ Indien hy in Nederland sou gewees het, sou hy nie aan die kant van ds. Gangel gaan staan het nie. "Ook hier hebben wij zoo iets op kerkelijk gebied, maar houden ons geheel en al onzijdig en zijn van gevoelen, dat zoodanige twisten niet tot de leer van Jezus behooren, en beide partijen geen gelijk kunnen hebben."³⁷⁾ Na mededelings aangaande sy kinders skryf Stiemens verder:

"Nu iets over onze goudvelden. Het is waar dat de geheele Transvaal goud bevat; van het Oosten tot het Westen loopen rifen (aderen), die meer of min rijk zijn, maar op 't oogenblik bestaat alles nog in speculatie en jodenbedriegerij. Niemand kan nog zeggen wat zij na verloop v (an) tijd zullen kunnen opbrengen, aangezien de machinerieën nog niet zijn aangekomen. Menigeen die zich hebben laten verleiden, zijn reeds in armoede en weinigen, vooral kapitalisten, trekken voordeel. Een ding is zeker, dat Transvaal sterk aan het opkomen is, ten bewijze dat wij verleden jaar een millioen te kort waren en than reeds een voordeelig saldo hebben van 5 millioen.

Om U een staaltje te geven van hoe of alles hier verandert blijkt dat toen wij nog een 8 mnd. geleden n (aar) Potchefstroom een bezoek brachten een kaal veld passeerden en na 4 mnd Willem een bezoek brachten, op die zelfde plaats nu Johannesburg genaamd eene stad was waar 6000 personen woonden. De 2 dagen die wij daar vertoefden verrezen meer dan 6 ijzeren huizen en zoo gaat het nog dagelijks aan."

S. skryf verder dat die gebreke van die ou dag begin kom. Hy is nog altyd sekretaris van die Departement van Onderwys en vermeld tewens: "Ge moet niets gelooven van de schandalige berichten die zoo menigmaal over mijn Chef du Toit in de Volksstem voorkwamen."³⁸⁾

In sy jongste brief het H. Stiemens Jr. sy vader versoek om 'n dogter van "Anne Job"³⁹⁾ 'n betrekking as onderwyseres aan te bied.

S. antwoord: "maar ofschoon het aan mij is overgelaten om onderwijzers aan te stellen vond ik geen vrijmoedigheid haar te plaatsen, daar de Hollanders, vooral die pas aankomen, niet zeer bij de boeren geacht zijn. 't Is waarlijk schande wanneer men in aanmerking neemt de ontvangst, die de Transvaalsche deputatie in Nederland genoten heeft. Raadt niemand aan naar hier te gaan."

(27) Frits(?) Stiemens/H. Stiemens Jr. Pretoria, 12 Oktober 1887.

Met die familie gaan dit uitstekend. Pa het gedurende die afgelope veertien dae "last van het pootje" gehad, maar is nou weer gezond.

(28) Verlowingskaart. Roebert Gerrit Ockerse en Carolina Cornelia Stiemens.

(29) Anna Tom, gebore Stiemens/H. Stiemens Jr. Potchefstroom, 26 November 1887.

Die warmte van die afgelope paar dae is onuithoudbaar, geen wonder dat daar soveel siekte in die dorp is nie. "Hoe duur of

alles hier nu is met al de menschen die inkomen; voor een maaltje aardappels moeten we 2/- geven, een weinig groene bonen 1/-, een klein komkommertje -/6, dus men kan hier aardig wat geld gebruiken. Ook huishuur is verschrikkelijk duur, men kan in Pretoria geen woonhuisje krijgen onder £12.-, dat ten minste een beetje ordentelijk is."

(31) H. Stiemens Sr./H. Stiemens Jr. Pretoria, 31 Januarie 1888.

"Ik vroeg verlof om een uitstapje te maken naar Potchefstroom, waar Tom en Anna reeds lang op aangedrongen hadden en (om) tevens over de goudvelden te Johannesburg waar Willem is, een kijkje te gaan nemen. Ma en mijn persoon werden door Frits met zijn rijtuig getrokken door vier paarden, des morgens 6 u. (uur) afgehaald en daar wij zeer comfortabel zaten hadden wij een aangename reis, in weerwil (van) het doortrekken van rivieren en spruiten als nog maar slechte ongebaande wegen over bergen en door dalen.

Door het groote vertier dat hier is, zijn er thans hotels langs den weg waar voor mensch en paard alles te krijgen is. Onze reis was nog al voorspoedig en ten twee uur kwam Willem ons met zijn rijtuig tegemoet, vergezeld door Ockerse, de aanstaande van Lien.⁴⁰ Ten 4 uur kwamen wij te Johannesburg aan waar Willem ons twee kamers disponibel stelde en uit de restauratie ons het noodige deed toekomen.

Tom en Anna⁴¹) hadden reeds gezorgd dat hun prachtig rijtuig ook met 4 paarden bespannen daar was om den volgende morgen weder van daar naar Potchefstroom te vertrekken. Wij hadden het plan gemaakt om op onze terugtocht Johannesburg weer aan te doen, waarom wij U nog niets van onze bevinding aldaar schrijven. Den volgende morgen ten 9 ure vertrokken wij van daar, ons pad nemende door de goudgraverijen, en men staat verstomd over de woelingen en drukten die aldaar heerschten. Zoo ver onze oogen konden zien waren zij bezig als het ware de aarde om te wroeten door rijken en armen van alle natiën.

Op den weg ontmoetten wij een gansche menigte ossenwagens met allerlei goederen, vooral met machineriën. Na 2 maal afgetuigd te hebben kwamen wij des avonds bij het hotel aan waar wij zouden overnachten, en tot onze groote verwondering vonden wij onze kamer al gereed en het souper al klaar, want Tom had reeds kennis gegeven, dat wij zouden aankomen.

Den volgende morgen ging onze reis vroegtijdig verder en na weder een paar maal afgetuigd te hebben hadden wij het genoegen ten 3 uur Tom en Anna met hare beide lieve kleinen alsook J. Debbes, de aanstaande van Jet⁴²), te ontmoeten."

Die egpaar Stiemens het ses dae op Potchefstroom vertoef en het ten huise van hul skoonseun talryke vriende en bekendes ontvang. Saam met J. Debbes het hulle die terugreis aanvaar. Onderweg het een van die perde siek geword en betreklik kort daarna gevrek. "Het speet ons zeer, het was een deugzaam dier; Tom had het niet lang geleden voor £25.¹ gekocht."

Die reisigers het behoue op Johannesburg aangekom en weer hul intrek in die twee kamers geneem wat hulle op die uitreis

ook gebruik het. Willem Stiemens se huis was nog nie bewoonbaar nie, anders sou hulle daar tuisgegaan het.

Dieselfde namiddag en die volgende dag het hulle rondgery om 'n deel van die stad te besigtig. "Toen wij van Europa terugkeerden leidde ons pad over die plaats en was toen nog een kale wereld; op 2 of 3 uur afstand zag men slechts een paar boerenplaatsen.

Nu nog geen jaar verleden bezochten wij het weder en waren reeds verbaasd zooveel tenten en ijzeren huisjes te zien; maar nu ging onze verbazing alle grenzen te boven en stonden verwonderd wat het goud al niet doen kan. Er zijn reeds p.m. 10000 inwoners waar vóór een jaar slechts één huisgezin bestond. De gebouwen verrijzen er dagelijks, die in pracht voor Europa niet onder behoeven te doen. Er bevinden zich reeds 3 kerken, hospitaal, uitmuntende gevangenis, mooi kerkhof, 3 scholen, ontelbare winkels, restauraties, herbergen in menigte, waar god Bacchus buitengewoon geofferd wordt, alsmede een dagelijksche markt, waar minstens 150 wagens met hout, koorn, meel enz. enz., te veel om te noemen. Onuitstaanbaar is het gejoel en gekrioel der bewoners uit alle landen en van alle klassen. De drukte in de Jodenbreestraat te Amsterdam is er niets bij, doch ook de meeste speculanten zijn van de natie.⁴³⁾

Wij waren ook in de gelegenheid eene goudmachine in werking te zien en onze verwondering was verrassend. Eerst worden de klippen verbrijzeld, daarna tot poeder gemalen, dan gewassen waarna het goud als stof op platen achterblijft. Nu reeds brengt Johannesburg a (an) d (e) regeering op £25000 per maand en wat zal niet de opbrengst zijn wanneer al de machineriën, die worden opgezet en nog in aantocht zijn zullen werken; en al die gelden moeten door de handen van Willem gaan, men stelt dus veel vertrouwen in hem. Ook bezochten wij de nieuwe aangelegde renbaan, waar juist paarden a (an) h (et) rennen waren voor den niet geringen prijs van £500.- Op die renbaan is een kolossale tribune gebouwd, die wegens bouworde en sierlijkheid verbazing wekt. Op den 22 Dec. na het ontbijt vertrokken wij weder n (aar) Pretoria..."

Nadat Stiemens geskryf het dat die ou dag met gebreke kom, maar dit gelukkig nog besonder goed met hulle gaan, vervolg hy: "De superintendent S.J. du Toit heeft als zoodanig bedankt⁴⁴⁾ en voor een onbepaalden tijd ben ik in zijne plaats aangesteld, wat waarlijk een groote eer is niet alleen, maar ook voordeelig. Het salaris bedraagt nu £600 's jaars, benewens £300 toelage voor reiskosten, om de scholen door geheel het land te bezoeken. Natuurlijk zal ik mijn best doen om het vertrouwen in mij gesteld waardig te maken, ofschoon het reizen mij groote moeite en opoffering zal kosten."

Frits is nog steeds sekretaris "bij het Departem. (ent) v. Oorlog en Naturellezaken", terwyl Willem deur sy meerderes geag word en "bemind onder de delvers" is. Jet⁴²⁾ en J. Debbes sal op 16 Februarie aanstaande jaar in die huwelik tree.

(31) H. Stiemens Sr./H. Stiemens Jr. Pretoria, 8 Julie 1889.

"Ons lang stilzwijgen is meerendeels veroorzaakt geworden,

doordien wij maanden achtereen scholen moeten inspecteeren, er zijn er zoo wat 300; zoodat de verre afstanden, de nog op vele plaatsen ongebaande wegen, en het langzame vervoer (wij reizen uwe Ma en ik met een paardenwagen met 6 ossen bespannen) oorzaken zijn, dat wij meer uitdan in huis zijn."

Ons plan was om vandag weer te vertrek, maar verskrriklike reëns het ons belet om te gaan. Die riviere is vol en die meeste paaie is onbegaanbaar. Daar is nou besluit om die reis 'n week uit te stel. Stiemens verwys dan na 'n vraag wat sy seun aan hom gestel het en gee die volgende antwoord daarop: "Ge schreeft ons over de benoeming van een Superintendent van Onderwijs; dit hangt nog geheel van mij af. Toen de Heer du Toit bedankte werd ik onmiddellijk als waarnemend aangesteld.⁴⁵⁾ Ik maakte echter bezwaren, vooral dat het veelvuldige reizen mij op den ouden dag moeilijk zou vallen, maar de Regeering wilde er niet van hooren en dwong mij het aan te nemen, zeggende, dat ik mijn best maar moest doen, dan kon men na 1 jaar zien of ik het vol kon houden. Dit is zeker dat het onmogelijk is dat alle scholen door mij alleen kunnen geinspecteerd worden; wanneer men mij echter een of twee personen toevoegt, zal het kunnen gaan. Scholen die ik niet kan bezoeken, moet ik door anderen laten doen, waardoor voor iedere school door mij £2 of £2½ moet betaald worden. Wel is waar krijg ik £300.- toelage voor reiskosten, maar kan er op die manier niet mede uitkomen, zoodat wij de eerste zitting v (an) d (en) Volksraad moeten afwachten hoe men de zaak behandel't."

Frits is nog steeds by die Kommandant-Generaal en by die Superintendent van Naturelle werksaam. Sy vrou en vier kinders is almal gesond. Adriana het ses kinders. Dië kinders het verlede jaar "roodvonk, witzeerkeel en mazelen" gehad. Willem is die vorige maand as sekretaris by die Hoof van Mynwese in Pretoria benoem en is o.m. van plan om teen die einde van Maart 'n reis deur Europa te maak. Debbes en Jet woon op Potchefstroom, Ockerse en Lien was voorheen op Krugersdorp woonagtig, woon nou in Johannesburg. Ockerse het die werk oorgeneem wat Willem Stiemens voor sy terugkeer na Pretoria verrig het.

Stiemens versoek sy seun om Van Luipen, afkomstig van Neerbosch,⁴⁶⁾ af te raai om nou oor te kom, "daar door te groote overkomst v (an) onderwijzers de groote scholen bezet zijn en menig een moet zich behelpen op mindere standplaatsen waar het voor een fatsoenlijk onderwyser niet altijd aan te raden is."

Mnr. Slagleven, wat met 'n skrywe van Hendrik Stiemens Jr. in sy besit, met Hendrik Stiemens Sr. in aanraking gekom het, "heb ik getracht vooruit te helpen, maar de drank was hem zoo de baas, dat ik verder geen moeite voor hem heb gedaan. Hij is nu te Zoutpansberg, maar (ik) weet niet wat zijn carriëre is."

Stiemens berig verder aan sy seun dat hy oor Co Penning nagedink het en besef dat sy promosiemoontlikhede in Nederland swak is. Bygevolg raai hy Penning aan om maar oor te kom "en wij zullen trachten voor hem een betrekking te bezorgen" ... "Alhier is men nu bezig een gebou voor Staatskantoren te vervaardigen, waaraan met vele handen 2 jaar zal gewerkt worden en met de kantoormeubelen £100.000 zal kosten."⁴⁷⁾

(32) H. Stiemens Sr./H. Stiemens Jr. Pretoria, 22 Maart 1889

"Wij zijn gezond," Willem is reeds met sy vriend in Kaapstad, sal die 27e vandaar na Europa vertrek. Wanneer hy Stiemens Jr. besoek laat Co Penning dan kom. Willem sal vertrekinsligting kan verstrekk.

(33) Anna Tom - gebore Stiemens/H. Stiemens Jr. Potchefstroom, 25 Julie 1891.

Verneem baie min van ouers. Pa skyn geen lus te hê om briewe te skryf nie.

(34) Adriana Stiemens/Hendrik Stiemens Jr. Pretoria, 24 Maart 1893.

Skryf op versoek vanouers. Pa voel geen lus of sien geen kans om te skryf nie. "Maar voor ik verder ga, Henri⁴⁸), wil ik eerst zeggen dat je niet naar de vouten zien zal want wij praten regt Afrikaansch." Die ouers sal graag nou en dan 'n paar reëls nuus ontvang. Willem Stiemens en sy eggenote woon nou in die woonhuis waarin die ouers altyd gewoon het "en de oude lui hebben nu een klein huisje voor hun genomen; dan gaat er alle nachten een van mijn dochters slapen voor gezelligheid voor Ma want Pa wordt erg stil de laatste tijd en gaat 's avonds vroeg n (aar) bed, zoodat Ma toch aanspraak heeft."

(35) Adriana Stiemens/Hendrik Stiemens Jr. Pretoria, 28 Maart 1894.

Dankie vir die gelukwense in verband met Pa se verjaarsdag. Die brief het twee dae voor Pa se verjaarsdag aangekom. "t Is scharlen in de Transvaal, vooral wat de bedienden aangaan, somtijds heb ik in mijn dienst een kaffer die geen woord Hollandsch kan verstaan, en dan ben ik maanden zonder hulp en dan met 8 kleine kinderen."

Pa wil nie meer skryf nie, bygevolg is alle briefwisseling tussen die familie verbreek.

"Onze Tante Mina⁴⁹) woont hier in Pretoria, zwaar verlies gehad, haar jongste zoon Reginald is verlede jaar in Joh burg aan de pokken overleden en haar oudste dochter Zanna die met van Dijk getrouwd is, heeft de pokken ook gehad en is erg geschonden; nu zoo loopt het toch wonderlijk; beiden Reginald en Sanna hebben Pa altijd bespot met zijn gezicht en nu hebben ze dezelfde ziekte gehad en de grootste bespotter is er niet eens doorgekomen."

Pa Stiemens word stil, kan gelukkig nie oor sy gesondheid kla nie.

(36) Frits(?) Stiemens/H. Stiemens Jr. Pretoria, 2 Desember 1894.

Skryf dat sy ouers nogal siek was toe die griep geheers het. Albei het weer herstel maar Pa se gestel het nie verbeter nie. In die begin van November het hy las van hardlywigheid begin kry en baie slym opgebring. Dit het erger geword. Eers is een geneesheer ontbied, later is die hulp van 'n tweede ingeroep. Altes is probeer om die pasiënt te red, maar die toestand het slegter begin word.

Die vorige Sondag het die geneesheer gesê "dat het slechts

een kwestie van eenige uren kon zijn en dat is ook werkelyk gebleken de waarheid te zijn, want om 5 u(ur) des namiddags is Pa heel kalm en bedaard overleden. Tot de laatste oogenblikken was hij bij zijn verstand, maar de laatste dagen was zijn tong belemmerd en kon hij zich met moeite verstaanbaar maken. De oorzaak v (an) d (e) dood was eene verstopping van de groote darm waardoor verval v (an) krachten is ontstaan."

Frits Stiemens het vervolg: "Ma draagt het zeer goed, ze had laatsten tijd weinig aan hem, daar hij bijna niet sprak. De oude Heer was door zijn hooge ouderdom ook zonder verdiensten en hebben wij hem onderhouden, sedert hij zijn ontslag verkreeg. In dit land is ongelukkig van pensioen geen sprake. Ik zend je onder apart couvert eenige exemplaren welke als memorandum uit de Volksstem zijn overgedrukt. Behalve Anna en Jet die niet konden overkomen waren alle kinderen a (an) h (et) sterfbed tegenwoordig; tot de laatste oogenblikken stak hij de hand naar iedereen van ons uit.

Gedurende zijn laatste dagen werd hij nog bezocht door Z.H. Ed den Staatspresident,⁵⁰ Generaal Joubert en verschillende andere autoriteiten die met hem veel leed in de eerste dagen ondervonden hadden, die ieder nog met hem spraken en ook een aanspraak hielden."

(12) Uittreksel van sterfkennis Nr. 9474/1894

Hendrik Stiemens, gebore te Arnhem, Nederland.

Name van ouers: Onbekend. Ouderdom: 72.

Beroep: Oud-amptenaar. Getroud.

Oorlede: 25.11.1894, Pretoria.

Kinders: 1. Frederik Casper.

2. Adriana, getroud met F. Zeiler.

3. Willem Johannes.

4. Anna, getroud met D. Tom.

5. Henriette, getroud met J. Debbes.

6. Carolina, getroud met R.G. Ockerse.

In Nederland: 7. Hendrik.

8. Johannes. Oorlede. Erfgename nagelaat.

9. Anne Elie.

10. Carolina Gezina.

Testament opgemaak op 11 Oktober 1879 tussen Hendrik Stiemens, wewenaar van Hendrika Johanna van Dussen, gebore 22 Maart 1822 te Arnhem, Nederland en Adriana Zechner, gebore 24 Julie 1827 te Voorburg, egteliede, getroud in gemeenskap van goedere op 4 Mei 1855 te Voorburg het besluit: Die vrou en die kinders uit albei huwelike, t.w. uit die eerste huwelik Hendrik, Johannes, Anne Elie en Carolina Gezina, sal almal gelyke dele ontvang. Die langsliewende moet die onmondige kinders Christelik opvoed.

Getuies:

C. van Boeschoten

H. Stiemens

J. Swart

A. Stiemens-Zechner

Aantekeninge.

- 1) Hierdie bydrae is die vervolg van 'n uitbreiding van die lewensbeskrywing van Hendrik Stiemens wat deur kol. Dr. J. Ploeger gepubliseer is in "Pretoriana" deel een nos. 3 en 4 in Maart 1952. Aflowering 1 van die onderhawige bydrae het verskyn in "Pretoriana" no. 98, April 1991. (Die redakteur)
- 2) 'n Wetenskaplik-historiese oorsig van die Transvaalse woelings staan onder meer in "Geskiedenis van Suid-Afrika", deel een, Nasionale Pers, Kaapstad, 1951, p.346 e.v.
 J. Ploeger: Ulrich Gerhard Lauts, die skakel tussen Nederland en die Voortrekkers" in "Historiese Studies" (Pretoria), jaargang 2, bl. 43 e.e. Verkeerdelik is toentertyd deur die skrywer vermeld dat Stiemens van 1888-1889 Waarnemende Superintendent van Onderwys was. Dit dien te wees: 1888-1891.
 Kyk ook J. Ploeger, "Prof. U.G. Lauts, 1787-1865, Werkzaamhede en skakeling met Pretoria", in "Pretoriana" no. 92, November 1987, p.53-55.
- 3) In Maart 1959 onder die titel "Nuwe gegewens aangaande Hendrik Stiemens (1822-1894)", van die hand van die skrywer in "Historia", jaargang 4, nr. 1, p.89 ev., verskyn.
- 4) J. Ploeger in "Tydskrif vir Wetenskap en Kuns", November 1945. Bydrae: "Dr. Eduard Johan Pieter Jorissen (10 Junie 1829 - 20 Maart 1912), bl. 39 e.v. en in die uitgawe van Mei 1946, bl. 32 e.v. Ook "Hertzog-Annale", Des. 1958, bl. 112-134.
- 5) Ds. Frans Lion Cachet.
- 6) Sir Theophilus Shepstone.
- 7) M. Osborn.
- 8) Cornelis van Boeschoten, 'n Nederlander wat van Utrecht afkomstig was waar sy vader 'n fabrikant was. Na die dood van sy vader onderwyser in Soutpansberg en in 1872 onderwyser in Pretoria. Kyk o.m. Dr. Jan Ploeger in "Pretoria 1855-1955" (Pretoria, 1955), bl. 200 (portret). Kort voor die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog was Van Boeschoten Onderstaatskr. van Buitelandse Sake.
- 9) Dorpie naby Arnhem (prov. Gelderland, Nederland).
- 10) W.J. van Gorkom (1827-1888). Geen dr. soos verkeerdelik op bl. 22 van "Pretoria 1855-1955" aangedui is. In die sesde jaargang van "Historiese Studies" kom, van die hand van Dr. J. Ploeger, sy lewensberig voor op bl. 224 e.v.
- 11) 'n Verwysing na die veldtog teen Sekukuni.
- 12) Miskien staan hierdie opmerking in verband met die feit dat Dr. Jorissen geld voorgeskiet het om die deputasie in staat te stel om van Port Elizabeth na Pretoria terug te keer. Kyk Dr. J. Ploeger se reeds vermelde bydrae oor Dr. E.J.P. Jorissen, bl. 62.
- 13) Ds. A.J. Begemann was tot 1872 leraar van die Ned. Hervormde gemeente op Pretoria. In die genoemde jaar het hy sy ontslag aangevra en sy emeritaat verkry. In 1876 was ds. B. lid van die skoolkommissie (sekre-

taris. Kyk o.m. prof. Dr. S.P. Engelbrecht: "Die Nederduitsch Hervormde gemeente Pretoria (1855-1955)", (Pretoria, 1955), bl. 43 en Dr. J. Ploeger se bydrae oor onderwys in Pretoria in "Pretoria 1855-1955", bl. 200.

- 14) Prof. Dr. S.P. Engelbrecht verklaar in sy "Thomas François Burgers, 'n Lewenskets" (Pretoria-Kaapstad, 1933) op bl. 390 dat dit 'n toelae was. Pres. Burgers het op 14 Desember 1878 in 'n skrywe aan Dr. E.J.P. Jorissen verklaar: "Re;beroemde 'toelaag' van £500 ..." (Burgersbiografie, bl. 391). Kyk verder dieselfde publikasie, bl. 386.

In 'n manuskrip van een van sy lesings wat hy tydens sy verblyf in Nederland opgestel het en wat in 1934 in "De Gids" afgedruk is, het Stiemens geskryf: "Naderhand bleek het dat Burgers een pensioen had van £500 - waarover hij geblameerd werd, doch stel U in zijne positie. Geheel onbemiddeld en alle kans verloren hebbende om weder als president verkozen te worden. Ik geloof meer met hem zoude ook zoo gehandeld hebben." M.S. Appelgryn, "Thomas François Burgers Staatspresident 1872-1877" (Kaapstad, 1979), o.m. p.252-253.

- 15) Lede was S.J.P. Kruger en P.J. Joubert.
- 16) Miskien die Nederlander Verdoorn wat in Oktober 1878 saam met Dr. E.J.P. Jorissen en De Hart as 'n wetsagent in Pretoria begin praktiseer het. Kyk Dr. J. Ploeger se reeds genoemde studie oor Dr. E.J.P. Jorissen, bl. 51.

Maurits de Vries, Nederlander van Joodse afkoms. Sy portret kom in "Pretoria 1855-1955" op bl. 178 voor. In 1877 was hy advokaat en prokureur in Pretoria. Prof. Dr. S.P. Engelbrecht se Burgersbiografie bevat meer besonderhede oor De Vries. Tydens pres. Burgers se presidentskap was hy lid van die Transvaalse Volksraad en 'n teenstander van die Staatspresident. Albert Brodrick, was Pretoriase winkelier-digter. In "Pretoriana", nr. 18, Desember 1955 het mnr. H.M. Rex 'n bydrae aan Brodrick gewy (bl. 3 e.v.).

- 17) £25.
- 18) Frederik Caspar Stiemens was tydens Burgers se presidentskap luitenant van die artilleriekorps ("Pretoria 1855-1955", bl. 91).
- 19) Sir Owen Lanyon. Hy het Sir Theophilus Shepstone op 4 Maart 1879 opgevolg.
- 20) Dorp in die oostelike deel van Gelderland, naby Aalten. H. St. - Hoofdstation (Ned.).
- 21) Afkorting van Apollonia, die eggenote van Hendrik Stiemens Jr.
- 22) Dorp in die provinsie Overijssel (Nederland) aan die "Zwarte Water" teenoor die dorp Zwartsluis. Vandag nog 'n sentrum van mattevlegterye.
- 23) F. Zeiler, die eggenoot van Adriana Stiemens.
- 24) H.C. Bergsma en sy eggenote, die latere skoonouers van F.C. Stiemens. B. was in 1877 seëluitdeler en weesheer in Pretoria en later konsulgeneraal van die Nederlande in die Zuid-Afrikaasche Republiek.
- 25) Oud-president Burgers is op 9 Desember 1881 oorlede.

- 26) Hoofstad van die gelyknamige provinsie.
- 27) Kyk prof. Dr. Jonkheer P.J. van Winter: "Onder Krugers Hollanders", deel I, bl. 37. (Amsterdam, 1937.)
- 28) Jaargang 90, nr. 27, Haarlem, 6.7.1946, p.787 e.v.
- 29) Kyk die brief van 28.3.1894, waaruit blyk dat Stiemens 'n aanval van pokkies gehad het.
- 30) Ruim £66.
- 31) £75. Gewoonlik het 'n aantal reisigers die landreis gesamentlik onderneem.
- 32) C. van Boeschoten.
- 33) Later landdros van Potchefstroom.
- 34) Co - Die reeds genoemde Jan Jacob Penning.
- 35) In die sestigerjare was Baron van Nispen landdros in Soutpansberg.
- 36) In 1886 het, onder leiding van Dr. Abraham Kuyper, die Doleansie in Nederland plaasgevind. Stiemens verwys hier na die optrede van die Achterhoekse predikant, ds. Gangel.
- 37) Vermoedelik bedoel Stiemens hier die Ned. Hervormde Kerk en die Verenigde Kerk in Transvaal.
- 38) Skrywer in die reeds genoemde deel van die "Argief-jaarboek", bl. 21 e.v.
- 39) Onbekend.
- 40) Carolina Cornelia Stiemens.
- 41) Anna Stiemens.
- 42) Henriette Stiemens.
- 43) Een van die hoofstrate in Amsterdam.
- 44) Voor of op 24 Januarie 1888.
- 45) Met ingang van 1 Februarie 1888.
- 46) Neerbosch, by Nijmegen (prov. Gelderland) Nederland.
- 47) Die Goewermentsgebou, Kerkplein, Pretoria.
- 48) Henri - Hendrik Stiemens Jr. Familielede het gewoonlik die naam Henri gebruik.
- 49) Onbekend.
- 50) Staatspresident S.J.P. Kruger.
- 51) Hendrik Stiemens Sr. is as waarnemende Superintendent van Onderwys van die Zuid-Afrikaansche Republiek volgens sy eie versoek in 1891 eervol ontslaan, maar het geen pensioen van enige betekenis ontvang nie. Hy is opgevolg deur die in Nederland gebore Dr. N. Mansvelt uit Stellenbosch wat 'n geleerde en organiseerder van groter formaat as Stiemens was.

Kol. Dr. J. Ploeger het 'n lewenskets van H. Stiemens Sr. gepubliseer in die Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek in Afrikaans en Engels in deel een, uitgegee deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Pretoria 1968, p.807-808, met bronneopgaaf. (Verwysing van C. de Jong.)

H. STIEMENS,
Ex-Waar, Sup. van Onderwijs.

Spotprent van Hendrik Stiemens omstreeks 1890, geteken deur William Schröder (Kaapstad 1852 - Pretoria 1892). Schröder het talle spotprente of karikature, nooit haatlike, van bekende Pretorianers gepubliseer. Sy werk is van hoë gehalte. Kyk sy lewenskets in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 3 in Engels en Afrikaans, RGN, Pretoria 1977, en hoofstuk 15: "Pretoria in die karikatuur", in "Pretoria 1855-1955", uitgegee deur die Stadsraad in 1955.

Portrait of Hendrik Stiemens

To be dragged from his bed at night and to be clapped into stocks with six or seven others, was the unpleasant experience of Hendrik Stiemens, the first Government teacher in the Transvaal in the 1860s. Stiemens, who was born in Holland in 1822, came to South Africa in the 'fifties, taught in Natal for a while and subsequently emigrated to the Transvaal in 1859 where he became the first teacher to be appointed by the Government. When the troublous 'sixties came with differences between the Kruger and the Schoeman factions developing into civil war, Stiemens was accused of harbouring Schoeman sympathies. This led to his being put into the stocks that stood just off Church Square. But that was not the end of his unpleasant experiences. He, Schoeman, who had fled from Pretoria to Potchefstroom, and others were exiled. The exiles were taken by ox-wagon to the Vaal River in the vicinity of Potchefstroom. The wagon stopped midway between the two banks and the exiles were ordered to reach the Free State as best they could. Schoeman and Stiemens remained in Northern Free State despite Kruger's later efforts to have them extradited. M.W. Pretorius and the Free State Government refused. Eventually peace was restored and Stiemens returned. He held various Government positions until 1879, when he retired with a pension granted by the British authorities. After visiting Holland he returned to the Transvaal in 1881, became Secretary for Education until 1889, and acted as Superintendent until 1891 when he was succeeded by Dr. N. Mansvelt. He died in Pretoria in 1894.

The drawing of H. Stiemens and caption above were published in "The Pretoria News", supplement devoted to the Pretoria Centenary 1855-1955, Friday, 28 October 1955, p.44. The drawing has probably been made after W.H. Schröder's cartoon.

DIE OOSTENRYKSE HULDEBLIK AAN DIE BOERE VAN 1900

deur C. de Jong

Die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria het na lang prysonderhandelinge in 1990 'n kosbare, pragtig versierde kasset met handtekeninge van Duitstalige Oostenrykse bewonderaars van die Boere in hul stryd teen Brittanje gekoop. Die kunsvoorwerp is in 1900 deur simpatisante by 'n kunstenaar in Wenen bestel en met handtekeninge gevul om aan die Boere aan te bied. Maar die byeengebragte geld was te min om die kunstenaar te betaal en toe die kasset gereed vir versending na Suid-Afrika was, het die Britse leër die Boererepublieke reeds grotendeels beset. Daarom het die kunsvoorwerp in besit van die kunstenaar in Wenen gebly.

Die kasset is ten minste net so mooi en waardevol as die "bratina" of broederskapsbeker wat deur Russiese bewonderaars van die Boere in 1900 geskenk is en wat reeds talle jare in die Museum se besit is.

Die vroeëre onderdirekteur van die Museum, mnr. Jacques Malan, het 'n artikel oor die kasset in die Museum se tydskrif "Museum-Memo" van Desember 1990 (jaargang 18 no. 4) gepubliseer.

Die artikel is hieronder weergegee. Daaraan vooraf gaan in "Pretoriana" no. 99 'n vertaling van die bladsye wat Dr. Erwin A. Schmidl in sy ongepubliseerde proefskrif "Oesterreicher im Burenkrieg 1899-1902" (Universiteit van Wenen, 1980) aan die kasset gewy het. Ek dank hom met genoeë vir sy toestemming om die vertaling saam met sy eie foto's van die kunsvoorwerp te publiseer.

Uit: E.A. Schmidl, "Oesterreicher im Burenkrieg 1899-1902", Wenen 1980, p.120-122.

Die geesdrif vir die saak van die vir sy vryheid strydende broedervolk was uiteraard in Duits-nasionalisties gesinde kringe besonder sterk verbreid. 'n Indrukwekkende bewys daarvan is 'n versameling van nie minder as 12 960 handtekeninge wat in byna alle gebiede van die Oostenryks-Hongaarse monargie byeengebring is. Die versameling was bestem om as bewys van broederlike gevoelens van die Duitsers in Cisleithanië^{a)} in 'n pragtige kasset na Suid-Afrika gestuur te word. Omdat die inisiatiefnemers van hierdie adres van simpatie egter tekort aan geld ondervind het, het die kasset met die handtekeninge in Wenen gebly.¹⁾ Die handtekeninge is ten dele oorspronklik, ten dele blykbaar van ander lyste oorgeneem. Hulle is op vooraf gedrukte papiervelle met die formaat van 37,5 by 44,5 sentimeter ingeskryf en noem voor¹ en familienaam, beroep (dikwels nie vermeld nie) met byskrif van die betrokke persoon. Op elke blad papier is 18 handtekeninge ingeskryf. In totaal is 720 blaaie bewaar.

'n Statistiese ontleding van die ondertekenaars sal miskien te min oplewer - 'n dergelike ontleding word naamlik te veel deur die toeval beïnvloed en in talle gevalle ontbreek die beroepsaanduiding. Dit skyn egter nie heeltemal sonder betekenis om ten minste enkele inskrywings nader te ondersoek nie.

In die eerste plek val dit op dat die simpatisante in feitlik alle klasse en beroepe verteenwoordig was. Reeds op die eerste blad staan 'n juwelier langs 'n kantoorklerk vermeld. Nagwakers is daar ewenas eggenotes van professore, kleremakergeselle en dansonderwysers, toneelspelers en bankbeamptes, 'n hoofbosboukundige uit Brossendorf ontbreek ewemin as 'n gimnasiumrektor uit Böhmisches-Leipa. Hierdie opsomming kan amper eindeloos voortgesit word.

Sommige ondertekenaars het aanleiding gevind om uitsprake by te voeg, soos: Liewer dood as slaaf! of: Met hart en hand vir die vaderland! 'n Friedrich Ritsetul onderteken as "Repräsentant des Comité" en as lid van die "Huldigingssympathieadresse" vir die dapper, moedige Boere, en skryf verder: Engeland se eer lê in skerwe, / maar ons voel daaroor geen smart. / Die parool bly vir altyd: / Vir die Boere, met God, hand en hart!

Enkele verenigings het as organisasie onderteken, soos die "Germanenverband" uit Komotau, die Weense gimnastiekverenigings "Guts Muths" en "Deutsche Treue", die humoristiese geselligheidsklub "Wiener Schwalben" (Weense swaeltjies) of die roeivereniging "Normannen", ook van Wenen; bowendien die "Erste Erdberger Radfahrer-Club Wien" (die eerste Erdbergse wielrydersklub Wenen) en die "Pittener Radfahrer-Verein". Ook lede van die "deutschwölkische Tischgesellschaft Eiche (volksduitse tafelvereniging Akkerboom) uit Freudenthal (vregdedal) ontbreek nie.

Die handtekeninglyste het gesirkuleer onder die spoorwegpersoneel van die Oostenrykse Noordwespoorlyn, die Suiderlyn asook die Keiser-Ferdinand-Noorderlyn, maar ook onder lede van die simfonie-orke van Wenen waarby 38 handtekeninge verkry is.

Ook verskeie studenteverenigings het nie nagelaat om hul simpatie vir die Boere te laat blyk nie.

Afgesien van die gebied van die huidige Oostenryk stam die meeste handtekeninge uit die Duitstalige gebiede van Cisleithanië,^{a)} veral uit Bohemen en Morawië. So is byvoorbeeld nie minder nie as 13 blaaie met 234 handtekeninge voorsien van die stempel "Bund der Deutschen Nordmährens, Bundesgruppe Mähr, Schönberg", 'n vereniging in Noord-Morawië gevestig. Twee ander blaaie met 36 handtekeninge is voorsien van die stempel "Verein Handels- und Industrie-Angestellter Mährisch-Schönberg".²⁾ En op blad 613 staan die handtekening van die voorsitter (Obmann) van die "Bezirksverband Deutsch Liebau" namens 1200 lede van "Bundesgruppen" (groepe van die Duitse verbond).

Sommige dorpe skyn amper eenstemmig onderteken te hê, byvoorbeeld Spitz/Donau waar nie minder nie as 171 inwoners geteken het, van wie 48 lede van die vrywillige brandweer!

Van betekenis is ook dat te Sternberg in Morawië die handtekeninge van datums voorsien is teen eind April 1900. Vir sommige Sternbergers was die datum "April 1900" nie Duits genoeg nie; hulle het daarom verkies om te dateer as Ostermond 2013", d.w.s. Paasmaand, jaar 2013.³⁾

Die handtekeningsveldtog het dus waarskynlik omstreeks die jaarwisseling 1899/1900 begin. Vir sover desbetreffende aanduidings gemaak is, was feitlik alle beroepe verteenwoordig, ook talle staatsamptenare, egter geen offisiere en soldate van die

keiserlik-koninklike leër van die Oostenryks-Hongaarse monargie nie. Slegs een wagmeester van die gendarmerie en drie vrywilligers vir een jaar dienstyd verskyn op die lysie met onder-tekenings.

E.A. Schmidl, p.368: Beskrywing van die kasset van simpatisante jeëns die Boere.

Hierdie kasset wat reeds vroeër in die teks vermeld is, bevind hom tans, sedert 80 jaar klaar verpak vir skeepsvervoer na Suid-Afrika, in private besit van mnr. Hermann Scheibe te Wenen. Om dit makliker te kan vervoer is die kasset uit mekaar geneem en in drie kiste verpak. Die kiste is swart geverf met strepe in groen, rooi, wit, blou en groen, waarvoor die vier kleure van die Transvaalse landsvlag as voorbeeld gedien het. Bowendien is in drie tale waarskuwings opgeskilder om met die kunswerk so versigtig as moontlik om te gaan.

In die grootste kis van 80 by 73 by 68 sentimeter is die eintlike kasset sonder die bostuk verpak, deur meerdere omwikkelings beskerm. Dit is aantreklik danksy die besonder sorgvuldige uitvoering. Dit bestaan uit groenagtig gebeitste hout, met lig-groen leer bekleed en met ornamente van vergulde brons versier. Die voorsy kan neergeklap word en gee dan toegang tot die laai met die blaaie met handtekeninge. Op die voorsy staan die spreuk met die opdrag: "Dem Heldenvolk und seinen Führern" (aan die heldevolk en sy leiers) onder die wapenskilde van Transvaal en die Oranje-Vrystaat wat in fyn emaljewerk uitgevoer is. In die vier hoeke van die voorsy is in kleinere emalje-uitvoering ook die wapenskilde van Opper-Oostenryk, Salzburg, Stiermarke en Karintië aangebring.

Op die voorsy lykend is ook die agtersy gevorm: 'n in die middel geplaaste plakêet vermeld die jaartalle 1899-1900. Op beide sykante is in plek van versierings kunstige handgrepe bevestig. Origens is die wapenskilde van die kroonlande van Oostenryk ook op die sykante en die agtersy te vinde en wel volgens die omloop van horlosiewysers van linksboue af: Tirol, Vorarlberg, Bohemen en Morawië; Silesië, Krain, Istrië en Görz-Gradiska; Triëst, Galisië, Dalmasië en Boekowina. Die vermoede dat die handtekeningsveldtog hoofsaaklik tot die Cisleitaniese gebiede van die Donoumonargie beperk gebly het, word deur die aanwesige landswapenskilde ondersteun.

Die kasset het 'n piramidevormige bostuk. Dit toon in vooraansig die dubbele arend met die borsskild van Lotaringe-Oostenryk-Habsburg, geflankeer deur die wapenskilde van Wenen en Neder-Oostenryk.

Die piramide eindig aan die bokant in 'n reghoek vir die sokkel van die bostuk wat in 'n afsonderlike kis - die kleinste van die drie - vervoer sou word. Die bostuk bestaan uit 'n vergulde dubbele arend of adelaar,^{b)} dit het 'n swaard in die regterpoot en troon op 'n kanonloop en twee vlae as krygstrofeë.

Die kasset is saam met die adelaar ongetwyfeld 'n pronkstuk sonder eweknie en 'n welgeslaagde handwerkstuk.

Die van 'n goudrand voorsiene 720 blaaie vir die handtekeninge, waaroor hierbo (p.120-122 van Schmidl se proefskrif) uit-

voerig berig is, is in 'n afsonderlike kis verpak, vermoedelik om die eintlike kasset tydens die vervoer nie nodeloos te belas nie. Afgesien van die skoonheid van die handwerk bestaan die kasset in die laaste plek ook deur die weldeurdagte funksie daarvan: die vervoerkis kan so geopen word dat die eintlike kasset daaruit gerol kan word. Die beskermende omhulling dien tegelyker-tyd ook as verplaasbare platform. Die voorsy van die kasset kan neergeklap word; daarbinne vind ons op die millimeter noukeurig ingepas die laai vir die handtekeninge... Dis geen wonder dat sommige beskouers herinner word aan die fantasieë van 'n Herzmanovsky-Orlando! Alleen al die denkbeeld om 'n versameling handtekeninge in so 'n kasset na Suid-Afrika te stuur is vir ons later geborenes nouliks uitvoerbaar! Die geld van die inisiatiefnemers het egter opgeraak en hulle is ten slotte genoodsaak om die kasset met die handtekeninge as betaling vir die gelewerde arbeid aan die boekbindery af te staan. Dit lyk na 'n bevestiging van die irrasionele aard van 'n dergelike onderneming.

In elke geval is op hierdie wyse die Boere 'n hewige teurstelling bespaar. Want ons mag ons die volgende tafereel lewendig voorstel: Op die stasie van Pretoria word die kiste deur beamptes in ontvangs geneem, miskien met die hoop om enkele gewere of selfs een of ander veelbelowende geheime wapen daarin aan te tref... Vol verwagting word die kiste oopgemaak en daar kom tevoorskyn: 'n kosbare kasset wat 12 960 handtekeninge van simpatisante bevat!

Maar selfs indien die kasset in Afrika sou aangekom het, enkele handtekeninge is gedateer einde April 1900; die voorwerp sou op sy vroegste in Junie 1900 in Transvaal aangekom het. Maar op 5 Junie het die Britse troepe reeds Pretoria binnege-marsjeer! Die oorlog in Europese sin was feitlik beëindig en die guerrillastryders van generaal Louis Botha sou maar min gewet het wat hulle met die mooi kasset moes doen.

As afsluiting word hier nog die afmetings van die kasset aangegee. Hulle is met inbegrip van die sokkel of voetstuk en die piramiedevormige bostuk 75 by 68 by 79 sentimeter; die adelaar wat op die bostuk geplaas moet word, is 20 sentimeter hoog en het 'n vlerkspanwydte van nie minder as 31 sentimeter nie.

Ek is mnr. Hermann Scheibe te Wenen en sy seun heel hartlike dank verskuldig vir die vriendelike toestemming om die kunswerk te mag besigtig, te meet en te fotografeer.

-o-

Uit: Museum-memo van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum, Desember 1990. p.5.

Geskiedenis.

'n Simpatieke komitee het in 1900 die huldeblyk by Hermann Scheibe, 'n drukker, bestel. Naamtekeninge van 12 960 Oostenrykers (waaronder dié van die Habsburgs)^{c)} is op 720 goudrandvelle papier versamel en ingebind. Die lys is in April 1900 afgesluit.

Die Komitee kon, na voltooiing van die huldeblyk, waarskynlik nie die maakloon betaal nie, miskien vanweë die feit dat lord Roberts toe al die oorhand in Suid-Afrika gekry het en die en-

toesiasme vir die projek gekwyn het. Die huldeblyk is dus nie na sy bestemming gestuur nie, maar die afgelope 90 jaar in die drukkery bewaar.

Sedert September 1979 is vrugtelose pogings aangewend om geld vir die aankoop van die huldeblyk te vind. In 1989 het die Suid-Afrikaanse Kulturele Attaché, prof. R.H. Behrens, weer die saak met die Museum opgeneem. Na baie ernstige vertoë aan die Departement Onderwys en Kultuur, het die projek gelukkig in Desember 1989 geslaag en kon die huldeblyk van mnr. Hermann Scheibe (80), kleinseun van die skepper van die huldeblyk, gekoop word.

Prof. Behrens het hom soos volg oor die huldeblyk uitgelaat:

"Wat hulle my getoon het, het my asem weg geslaan. Volgens my oordeel is die huldeblyk 'n unieke kunswerk en gelyktydig 'n dokument van die allergrootste waarde en betekenis vir ons land. Die allesoorheersende gevoel by my was dat hemel en aarde beweeg moet word dat hierdie oorweldigende manifestasie van bewondering en agting vir die Boere sy bestemmingsoord in Pretoria uiteindelik bereik."

Voorts sê hy dat die foto's nie reg laat geskied aan "die skoonheid en artistieke perfeksie" van hierdie kunswerk nie. Dr. Armand Duchâteau van die Volkekunde Museum in Wenen slaan eweneens die kunstgehalte van die stuk baie hoog aan. Die vakmanskap wat hier aan die dag gelê word, is ook meesterlik.

Beskrywing.

Die huldeblyk is uit massiewe palisanderhout vervaardig. Die mate is 750 x 680 x 790 mm. Die hout is groen gebeits en gedeeltelik met groen leer oortrek. Dit is ryk versier met ornamente uit vergulde brons en wapens uit emalie. Op die deksel, wat 'n piramidevorm het, pryk 'n vergulde dubbelkop-arend 200 mm hoog met 'n vlerkspan van 310 mm. Hy dra 'n swaard en onder sy kloue is 'n kanonloop en twee vlae.

Die voorkant van die kas (wat oopgeklap kan word om toegang tot die 720 bladsye met naamtëkeninge te gee) het die inskripsie in vergulde letters: "Dem Heldenvolk und seinen Führern" - (Aan die heldevolk en sy leiers). Verder pryk die wapens van die twee Boererepublieke in kunstige emaljewerk op die voorste paneel. In die hoeke van hierdie paneel verskyn die wapens van vier Oostenrykse provinsies, naamlik Oberösterreich, Salzburg, Steiermark en Kärnten. Die wapen en inskripsie is omrank deur die pragtigste ornamentasie uit vergulde brons.

Die rugkant-paneel is ewe pragtig versier en afgewerk. Daarop verskyn onder andere die jaartalle: 1899-1900. Die sy-paneel is versier met wapens van lande wat deel van die Habsburgse monargie uitgemaak het. Verder is ryk geornamenteerde handvatsels en goue rankwerk aangebring. Ook die vier panele van die deksel is ryklik met ornamente en wapens versier. Die voorste deksel-paneel bevat die wapen van Lotaringen - Oostenryk - Habsburg in die middel en die wapens van Wien en Niederösterreich aan weerskante.

Danksy die uitstekende stofdigte verpakking in drie spesiaal vervaardigde kiste en die sorgvuldige bewaring deur die firma Hermann Scheibe lyk die kunswerk na 90 jaar asof dit gister voltooi is. Die goud glinster in volle prag, die naamtekeninge het nie verdof nie en byna nêrens is 'n skrapie of beskadiging sigbaar nie.

(Jacques Malan)

Verwysings van Erwin A. Schmidl

- 1) Ek is die eienaar van die kasset, mnr. Hermann Scheibe, en sy seun baie dank verskuldig vir hul vriendelike tegemoetkomingheid waarmee hulle my toegelaat het om hierdie hoogs belangwekkende gedenkteken te besigtig.
- 2) Blaaie 684-698.
- 3) Gereken vanaf die eerste optrede van die Germane in die geskiedenis: die veldslag van Noreja, 113 v.C. (E.A. Schmidl). K.A. von Müller und P.R. Royden, "Knaurs Weltgeschichte", Berlyn 1935, p.199, berig oor die Romeinse ryk omstreeks 100 v.C.: In die Alpegebergte was daar steeds klein gevegte; nou het Germaanse volke in die Oos-Alpe binnegeval. Van die Oossee en die Noordsee het die Kimbre en Teutone gekom, miskien deur stormvloede verdryf, en woonplek gesoek. Hulle het 'n Romeinse leër by Noreja in Karintië verslaan, maar nie na die suide getrek nie, dog dwarsdeur die huidige Beieren en Swabenland na Gallië (nou Frankryk). Hier het hul wilde krag nogmaals die Romeine by Araus in 105 v.C. vernietig. - Die Duitstalige nasionaliste was blykbaar trots op hierdie oorwinnings van hul voorgeslag op die Romeine. (Toeligting deur C. de Jong.)
- 4) Weens gemis aan bewysstukke is ons hier op vermoedens aangewys.

Verwysings van C. de Jong.

- a) Die Leithe is 'n suidelike syrivier van die Donou en was die skeidslyn tussen die Oostenrykse gebiede, Cisleithanië (d.w.s. aan hierdie kant van die Leithe) genoem, en die Hongaarse gebiede, Transleithanië (d.w.s. oorkant die Leithe) genoem, in die dubbelmonargie of Donoumonargie. Die monarg was keiser van die Oostenrykse en koning van die Hongaarse gebiede. Vandaar die benamings "Kaiserliche und königliche Regierung, Armee" ens., wat deur Schmidl meestal as "k.u.k." afgekort word.
- b) Die wapenschild van die Donoumonargie Oostenryk-Hongarye, die dubbelmonargie, toon 'n adelaar of arend met twee koppe; dit heet daarom die dubbele adelaar. Op foto's van die bostuk van die kasset het die adelaar daarop gesete, twee koppe. Die regterpoot wat die omhoog wysende swaard omklem, is op die reghoekige sokkel onder die adelaar geplaat, die linkerpoot hou 'n wapenschild orent, wat op die foto onduidelik sigbaar is.
- c) E.A. Schmidl vermeld in sy deur my aangehaalde proefskrif niks oor handtekeninge van die vorstehuis Habsburg nie. Die aanwesigheid van dié handtekeninge is trouens onwaarskynlik, omdat die hoof van die vorstehuis, keiser Franz Joseph, uitgesproke pro-Brits was.